

դոյ Հայաստան գտնուելով ալ կամ Միլանի մէջ եղած հայկական ձեւով շինութեամբ ղըաղելով ալ չէր յաջողած ոչ զինքը, ոչ իւր յետագայ ժամանակը սովորական ճամբէն դուրս հանել:

Սակայն ներկայ յօդուածը — ասի հոս բացայայտ կերպով նորէն կը շեշտենք — ամենեւին չի դիտեր ծանրութիւնը դնել ազդեցութեան խնդրոյն վրայ, այլ կ'ուզէ ցուցնել թէ Հայերը քրիստոնէութեան հին ժամանակներն եւ Խաչակրացիք իրենց արուեստին ծաղկման ժամանակ շինութեան նման գաղափարներ ունեցած են: Ի հարկէ ասկէ կը բխի ստիպիչ խնդիրս՝ Աղբիւս մը կայ հոս թէ պատահար է:

Համեմատական գեղարուեստաբնութեան հոս յառաջ բերած օրինակը պէտք է համոզել թէ որչափ հարկաւոր է գեղարուեստաբնութիւն համար եւրոպականէ դուրս ընդարձակագոյն տեսութեան շրջանակի մ'անցնիլ: Կարծեմ թէ գոնէ բարձրագոյն վարժարանաց (համալսարանաց) մէջ երկրիս ամբողջ շրջանակը նկատողութեան առնուլ անհրաժեշտ է: Այս պարտականութիւն ստանձնելու հետեւութիւնը պիտի ըլլան նախ բաւականաչափ յոգնութիւնք ու մոլորմունք: Սակայն ուրիշ կերպով ալ կարելի չէ ճշմարտութիւնը գտնել: Իմ ամէն երկերուս մէջ այս քայլն առած եմ, ի վերջոյ «Altai-Iran» գործքիս մէջ եւ կը ցանկայի որ ասոր հիմնական նշանակութիւնը վերջապէս ըմբռնուէր: Հին քրիստոնէական ինչպէս նաեւ վերածնութեան ժամանակին համար հասկացողութեան գլխաւոր արգելքը նոյն է՝ տարապայման գնահատում ազդեցութեան, հին աւանդութեան եւ յատկապէս Հռոմայ: Վազարիի (Vasari) ժամանակը կրնայ նոյնը մեծ եղած ըլլալ, առ առաւելն նաեւ շինութեանց զարդարանաց համար եւ պատկերացման համար 1400 էն ի վեր: Սակայն հոս ալ սաստիկ կը չափազանցուի: Ժ. Գարուն աւելի մեծագոյն է միտութիւնը դէպ ի բնական կերպարանք քան դէպ ի հին ձեւը: Բայց յամենայն դէպս բոլորովին սխալ է Սերլիոյ (Serlio), Վիլնոյայէ եւ Պալլատիոյ (Palladio) յառաջ եղած ճարտարապետութեան բուն զարգացումը վազարիի ակնոցով դիտել: Բրուննիսկիի Հռոմայ շինութեան մասերը կը չափէ, այլ ոչ ամբողջ շէնքերը: Եւ ինչպէս իւր քով նաեւ մինչեւ Ժ. Գար արեւելեան ծաւալական շինութեան ձեւերու «Ռոմանական» ալ ի միասին առեալ, ազդեցութիւնն աւելի մեծագոյն է քան հնութիւնը: Ասով իտալական ծաղկումն իւր արժէքէն

բան մ'ալ չի տուած: Իւր շինութեանց թուական մեծութիւնն այնպէս գերազանց է Կ. Պոլսոյ եւ իմասնաւորի Հայաստանի արեւելեան շինութեան, որ միայն իսկ մեծութեան չափագիծն իւր գերազանցութիւնը եւ ասոր մէջ ի հարկէ նաեւ Հռոմայ հին շինութեանց ազդեցութիւնը կ'ապահովէ: Սակայն տեղւոյ ու զանգուածի զուտ գեղարուեստական ձեւերը գմբեթաշինութեան սահմանին վրայ շատ աւելի զուտ ու հետեւողական կերպով զարգացած են արեւելք նոյն իսկ հին քրիստոնէական ժամանակ քան լեռնարդոյէ-Բրամանդէէ-Վիլնոյայէ:

(Վ.Է.Լ.)

Յ. ՄՏՐՁԻԳՈՂՍԿԻ
Թրգմ. Հ. ՀԱՄԱԶԱՅԻՊ ՈՍԿԵԱՆ

Մ Ա Տ Ե Ն Ա Խ Օ Ս Ա Կ Ա Ն

1. F. C. ENDRES: Die Ruine des Orients. Türkische Städtebilder. Mit 15 Lichtdruckbildern auf 11 Tafeln. München, Dunker und Humblot, 1919, 8°, S. 198. Գին՝ 10 Mark.

Հողագնդիս վրայ կան շատ վայրեր, երբեմն բարեշէն բարեկից, որոնք այժմ աւերակներ կ'ընծայեն, մասամբ պատերազմաց հետեւութեամբ եւ մասամբ բնութեան անզուգից ցամամբ: Բայց կայ աշխարհ մը, որ ոչ թէ պատերազմիկ բանակներու առաթուր ոտնակոխ քանդուած կործանած է կամ բնութեան արհաւիրքներու զոհ գացած, այլ պարզապէս տիրող ժողովրդեան աննախանձելի ընդունակութիւններու նշանակ եղած է: Այդ աշխարհն թուրքիա կը կոչուի այժմ ընդհանուր առմամբ, ուր երբեմն յունական-բիւզանդական, արաբական եւ հայկական բարձր քաղաքակրթութիւններն իշխած են շինարարութեամբ:

Այս երկրի նշանաւորագոյն վայրերու այցելութիւն մը քաղաքակրթութեան զննութեամբ տուած է Endres, երբ իրրեւ Օսմանեան Բանակին վաշտապետ (Major) կը դեգերէր Արեւելք: Բայց Տաճկաստան ոչ այլ ինչ ի տես ընծայած է իրեն, բայց «Արեւելքի աներակները», որոնց թուին մէջ են Դամասկոս, Երուսաղէմ, Հալէպ, Զմիւռնիա, Գոնիա, Ատանա, Բաղդատ, Կարին, Բրուսա, Ադրիանուպոլիս եւ Կոստանդինուպոլիս:

Այս, հին քաղաքակրթութեան այս հրաշալիքներն այսօր աւերակներ են, թէեւ մարդաբնակ: Այն օրն, որ թուրք տարրը ոտքը դրաւ այս հողամասին վրայ, տեղի տուաւ հին բարգաւաճ կեանքը, եւ փուշ եւ տատակ բուսաւ քաղաքակրթ բուրաստանին մէջ: Ոչ մի յառաջդէմ քայլ: Մասամբ կանգուն, մասամբ լքեալ աւերակ հրաշակերտներն հին քաղաքակրթութեան, որոնք ցայսօր այդ քաղաքներու մէջ կամ արուարձաններու վրայ ցրուած կը նային բարձունքէն հենդնօրէն տերող ապիկար ժողովրդեան նկուղներու վրայ իրեւ յուշարձաններ՝ վեհ, ձեռներէց, քաղաքակրթ ժամանակներու, միակ առարկաներն են զննութեան եւ հիացման, ոչ ինչ կայ նոր ժամանակներէն, բայց եթէ ափիւրեան հիացում հինաւուրց մեծագործ յուշարարներուս վրայ, — որոնց ոգեբանութիւնն անըմբռնելի է այժմ — նկուն ոգի, բացակայութիւն ամէն գաղափարական ձգտումներու, կոյր նախանձ դէպի քաղաքակրթական ձեռնարկութիւն, վերջապէս պարանոցաթաղ փուշի եւ աղտեղութիւն:

Այս զգածումներն են որոնցմով կը ներշնչուի հեղինակն ի տես հնութեան այս մահարձաններու՝ եկեղեցւոյ կամ մզկիթի ճարտարապետական ձեւերու տակ, եւ լայնօրէն շահապետող անիշխանութեան եւ լճացած կեանքի: Հարեւանցի զննութեան արդիւնք չեն իւր եզրակացութիւնները, որոնք անոր կը յանգին, թէ այժմեան թուրք տարրէն փրկութիւն չկայ, եւ մեծ սխալ էր որ Գերմանիա, առանց ի մտոյ քողազերծ ճանչնալու թուրքերու անբարեփոխելի յոյլ թանձրամիտ նկարագիրն՝ այնպէս անձնատուր եղաւ անոր՝ պատառուն ընդունայն յոյսերով: Միակ տարրը, որուն յեցած թէ իշխող կառավարութիւնն իւր տնտեսական բարւոգումն պիտի գտնէր եւ թէ Գերմանիա իւր ձգտումներն պիտի իրագործէր, այդ հայ ժողովուրդն էր, իւր բարձր ընդունակութիւններով, զոր սակայն չգիտցան սիրաշահիլ գոհացում տալով արդար պահանջներուն, մանաւանդ թէ վախճան անոր անվիճելի բարեմասնութիւններէն եւ ամենաբարբարոս եղանակաւ զայն բնաջնջելու աշխատեցան:

Հատորիս ամենագեղեցիկ դրուագներէն մին է Կարինը, ուր արդարակարով զննութեամբ եւ ամենայն անաչառութեամբ կը գծուի հայ ցեղին նկարագիրը: Կարծէր զայն թարգմանուած տեսնել:

Հ. Ն. ԱԿՈՍԵԱՆ

2. ՏՕՔԹ. Մ. ՄԱԼԻՆՆԻՆՆԻ ԱՆԿԱՆՆԵՐ ԵՎ ԽՆԿԱՆՆԵՐ. Հայ վրանաքաղաքին տարեգիրք: Ադրբայժան 1919:

Հաւաքածոյ մըն է մատեանս, զոր ՏՕՔԹ. Մ. Մալբի խումբ մը աջակիցներու հետ պատրաստած է (Անդրէասեան, Երամեան, Արսէն-Երկաթ): Նպատակն եղած է Սուէտահայ «պզտիկ հերոս ժողովրդեան» յարգանք մ'ընծայել աւետոր «կեանքին ներքին դրուագներն, լեզուն, բարքերն եւ սովորութիւններն» մամուլ միջոցաւ յաւերժացնելով: Նախ մեր առջեւ կը պարզուի (էջ 13—18) Սուէտահայերու որրանը՝ Մուսայ լեռնէն մինչեւ ծով՝ երկարող գիւղերու շղթայ մը (Պիթիաս, Հաճի Հապիպլի, Եօղուն Օլուգ, Քէպուսիէ, Խըտըր պէկ, Վազըֆ, Անտիգի շրջակայքը), ուր մինչ անդորր կ'ապրէին՝ տարագրութեան անողոք հրամանը կ'որոտայ: Անոնք կը մերժեն այդ պատուէրը (էջ 25—35) եւ դիւցաղնական ինքնապաշտպանութենէ վերջը նաւով Նեղոսի ափունքները կը ժամանեն: Հոս ի Բորսայիտ (1915) կը հաստատուին «վրանաբնակ»: Օգնութեան կը փութայ անոնց եգիպտահայ կարմիր խաչը (էջ 149) մրցակից ունենալով Ամերիկեան կարմիր խաչը (էջ 167): Քիչ վերջը կը հիմնուին Սիսուան անուն վարժարանը (էջ 181) եւ որբանոց մը (էջ 207), մինչ առաջինն կը ծաղկի, վերջինս «աւազի վրայ էր. փլաւ»: Դիւցաղնի աւիւնն ալ Սուէտահայերու մէջ չի շիջանիր ու կը կաղմն հայ լեզուին մը (էջ 67) եւ հայ Արիներու (scout) ջոկատ մը:

Բանասիրական հատած մըն է Պ. Տ. Անդրէասեանի յօդուածը «Սուէտիոյ գաւառաբարբառը կամ քիսթիւնը (քրիստոնէի) լեզուն» (էջ 217), որ դժբախտաբար տեղւոյ սղութեան պատճառաւ կարճառօտ բռնուած է: Բաղձալի է որ օր մը յօդուածագիրն զայն աւելի մանրաքնին հրապարակ հանէր, քանի որ ըստածին համեմատ ատաղձն արդէն պատրաստ է:

Գիրքը կը փակէ «վրանաքաղաքի տարեցոյցը» (էջ 248), ուր քաղքիս բնակիչներուն 1915—1919 կրածն ու վայելածը նշանակուած է:

Արտաքինով՝ գեղեցիկ, ներքինով՝ ճոխ Հաւաքածոյս կը յանձնարարենք այն ամէնուն, որոնք ցաւերու մէջ կանգուն ու գործօն Հայերու յիշատակ մը կը ցանկան ունենալ:

Հ. Հ. ՈՍԿԵԱՆ

